

DİL HAYÂTİYETİ BAĞLAMINDA HORASAN TÜRKLERİNİN BUGÜNKÜ DURUMU Current Situation of Khorasan Turks in Respect of Language Vitality

Mousa RAHİMİ*

ÖZET

Bu makalede dil hayâtiyeti, dil ölümü, tehlikedeki diller ve dillerin işlevsizleşme boyutu bağlamında Türk dilinin önemli bir türü sayılan Horasan bölgesinde konuşulan Türkçenin durumunu incelemeye çalışacağız. Dil ölümüne neden olan etkenler üzerinde durmak ve Horasan Türk diyalektinin dil hayâtiyeti bağlamında yerini tespit etmek bu makalenin asıl amacıdır. Horasan Türkleri İran'da yaşayan diğer Türkler gibi ister istemez Pehlevî rejiminden bu yana (1925'den beri) İran'ın "ulus-devlet" projesi çerçevesinde asimilasyona maruz kalmışlardır. Biz burada Horasan Türk diyalektinin tehlike boyutlarını ortaya koymaya çalışacağız.
Anahtar Sözcükler: Türk Dili, Horasan Türk Diyalekti, Dil Hayâtiyeti, Tehlike-deki Diller.

ABSTRACT

Within this article, we will try to analyze the status of the Khorasan Turkish dialect which is regarded as one of the most important branches of Turkish Language, in the context of language vitality, extinction of languages, endangered languages and dysfunctionalizing of languages. The main purpose of this article is to identify the status of the Khorasan Turkish dialect in the context of language vitality and dwell on the fact or swchich cause the language extinction. Khorasan Turks, same as the other Turks living in İran, inevitably being subjected to assimilation since the Pahlavi regime (1925), in the framework of the "nation-state" project. In this article we will try to exhibit the extents of the danger which the Khorasan Turkish dialect is facing with.

Keywords: Turkish Language, Khorasan Turkish Dialect, Language Vitality, Endangered Languages.

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Doktora Öğrencisi, ANKARA, rahimi.musa@gmail.com.

GİRİŞ

Dil hayâtiyeti/dil ölümü kavramı yeni bir kavramdır. Dil bilimciler tarafından yeni ortaya atılmış olan dil ölümü sosyolinguistik bilimalanı çerçevesinde incelenmektedir. UNESCO, 21 Şubat 2002 tarihinde yayınladığı Dünya Dilleri Atlası'nda dünyada konuşulan 6.000 dilin yarısının yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu belirtmiştir. Dilbilim ve tarih uzmanı Andrew Dalby'e göre yaşadığımız yüzyıl içerisinde en iyi tahmine göre 2.500 dil kaybolacak ve bu, ortalama olarak her iki haftada bir dilin ölümü anlamına gelir. 1995 yılında İngiltere'de temelleri atılan Tehlikedeki Diller için kuruluş (Foundation for Endangered Languages), çıkardığı gazetenin ikinci nüshasında, dünyadaki dillerin içinde bulunduğu durumu tespit ettikten sonra, şöyle bir özetleme yapar. "Dünya dillerini tetkik eden dil bilimciler dünya dillerinin yarıdan fazlasının can çekişen (moribund), yani etkin ve sağlıklı bir şekilde gelecek kuşaklara aktarılamayan diller sınıfına dâhil olduğunu tespit etmişlerdir. Biz ve çocuklarımız öyle bir zamanda yaşıyoruz ki büyük bir ihtimalle, iki nesil sonra pek çok dil ölmüş olacaktır.¹ 20. yüzyıla dek dil doğumlarında olduğu gibi dil ölümlerinde de uzun bir zaman dilimi söz konusuydu, ama bu küreselleşme çağında artık uzun bir zamandan söz etmek mantıksızdır. Bilindiği gibi dillerin ölümü hızlanmıştır.

Dil ölümü kavramı, yeni bir kavram olmakla birlikte, birçok dil bilimciler tarafından evrensel bir gerçek olarak kabullenilmektedir. Modern dilbilimciler eski zamandan beri yaşamış ve uzun bir süre insanlar tarafından konuşulmuş olan dillerin artık kimse tarafından konuşulmayan ve yok sayılmakta olan diller için *dil ölümü* kavramını kullanmaktadırlar. Crystal'a göre; eğer bir dil artık kimse tarafından konuşulmuyorsa, o dil ölmüş demektir; Dil/dil ölümü için birinci kıstas biyolojik ölümdür, yani insan ölürse, dil de ölür. Başka bir yol yoktur, halk ölürse dil var olamaz.² Elbette dil ölümü sadece insan veya toplumun ölmesine bağlı değildir. Dil değişimi/değiştirme dediğimiz olguda, insanlar biyolojik olarak yaşamaya devam ederler, fakat bilerek veya bilmeyerek dillerini yeni kuşaklara aktarmadıkları için, dillerinin ölümüne neden olurlar. "Bir dilin doğal kullanıcısı ölürse o dil ortadan kalkar."³ "Bir dilin ölmesi, o dili kullanan toplumun konuşmayı unutmaması ile değil, toplumsal ve siyasal nedenlerden dolayı, o dilin (eski dil, örneğin Horasan Türk diyalekti) başka bir baskın dil (yeni dil, örneğin Farsça) tarafından zaman içerisinde yavaş yavaş kullanım dışına itilmesi ve etkisizleştirilmesi ile açıklanır."⁴ Yani dil temâsı sonucunda baskın dil (prestij hâle getirilen dil), zayıf dili etkileyerek zamanla yaşaması için uygun şartlar kalkınca varlığını sürdüremeyecek hâle gelir. Elbette diller ilişkisi yerine diller çatışması kavramını öneren Kremnitz gibi bazı Avrupalı toplum dilbilimcileri, konumları eşit olmayan diller arasındaki ilişkiyi, kaçınılmaz olarak diller çatışması şeklinde ifade etmektedirler; biz de burada Horasan Türk diyalekti ile Farsçanın konumu eşit olmadığı için diller çatışması kavramını kullanacağız. Dil ölümü için bir dilin konuşurlarının sayıca üstün olması mutlak şart değildir.

¹ David Crystal, **Language Death**, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. viii.

² David Crystal, **age.**, s. 1.

³ L.R. Trask, **Historical Linguistics**, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 324.

⁴ Joan Aithison, **Language Change: Progressor Decey?**, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s. 209.

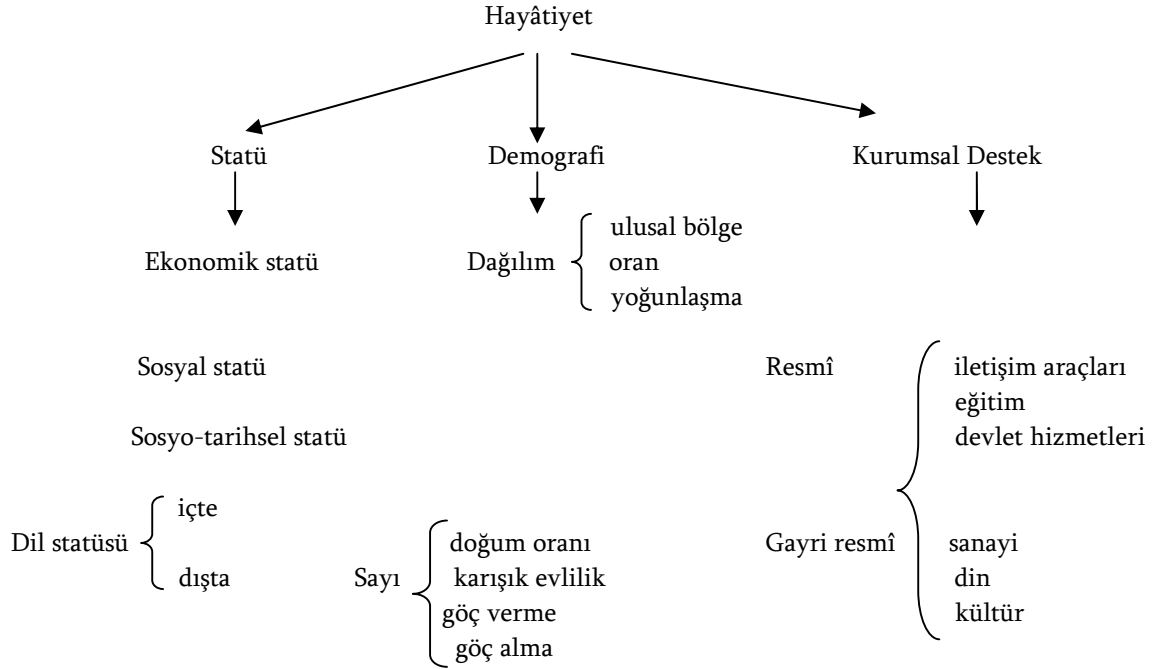
Nüfusça az ama askeri ve ekonomik olarak güçlü topluluklar sayıca fazla grupları etkileyip onların dillerini öldürebilirler. Bu durum Horasan Türkleri için şimdilik geçerli değildir.

Bir dil topluluğunun başka bir dil topluluğu ile temasta bulunması, yalnızca toplumsal ilişkileri değil, bu dillerin teması anlamına da gelmektedir. Etnolinguistik gruplar arasındaki ilişkilerin yoğunluğu, niteliği ve seviyesi onların dillerine de büyük ölçüde yansıtılarak ilişkilerin boyutunu açık bir biçimde gösterir. İlişkinin niteliği, yoğunluğu ve seviyesi, etnolinguistik grubun sosyal kültürel yapısı kadar, dillerinin yapısında da değişmeye yol açar. Bu türden farklı etnolinguistik gruplar arasındaki ilişkiye dayalı değişimin nitelik ve derecesi, etnolinguistik grubun hayâtiyeti kadar onların dilinin hayâtiyeti için de belirleyici olabilir.

“Etnolinguistik hayâtiyet teorisi” ilk defa 1970’li yılların sonunda Giles ve arkadaşları tarafından ortaya atılmıştır. Bu teori Tajfel (1974)’in gruplar arası ilişkiler teorisi ile Giles ve Powesland (1975)’in dil uyumu teorisine dayanmaktadır. Etnolinguistik gruplar arası ilişkiler boşluk (vakum) içinde değil, bu ilişkileri etkileyen bir takım konumsal ve yapısal değişkenlerin zorladığı sosyopsikolojik bir ortamda, toplumsal bağlamda gerçekleşir. Söz konusu etkenlerin sistematik bir sınıflandırmasını da sunmuş olan bu teoriye göre *Statü, Demografi, Kurumsal Destek* etkenleri birleşerek bir grubun hayâtiyetini oluştururlar. Bir grubun bu alanlardaki güç ve zaafının ölçülmesi o grubun *düşük, orta veya yüksek* hayâtiyete sahip olduğunu nispî de olsa belirleyecektir. Bir etnolinguistik grubun hayâtiyeti, o grubun gruplar arası ilişkide ayrışık ve etken bir ortak varlık olarak davranmasını sağlar.⁵ Durum böyle olunca, hayâtiyeti (veya yaşama şansı) çok az veya hiç olmayan bir etnolinguistik azınlığın ayrışık bir varlık olarak varlığını sürdüremeyeceğini düşünmek mümkündür. Bunun tersine, hayâtiyeti (veya yaşama şansı) yüksek olan bir grubun, gruplar arası iletişim durumunda varlığını sürdürebilme ihtimâli daha yüksektir, diyebiliriz. Aşağıda bu durum şu şemayla verilmiştir:⁶

⁵ H. Giles, R. Y. Bourhis, D. M. Taylor, Towards a Theory of language in Ethnic Group Relations. Language, Ethnicity and Intergroup Relations, London, New York and San Francisco 1977: Academic Press, 308-309

⁶ H. Giles, R. Y. Bourhis, D. M. Taylor, Towards a Theory of language in Ethnic Group Relations. Language, Ethnicity and Intergroup Relations, London, New York and San Francisco 1977: Academic Press, 308-309

Bu tablodan yola çıkarak statü bakımından Horasan Türk diyalektinin sosyotarihsel statüsü olduğu hâlde dil statüsünün olmadığını; demografik açıdan dağılımın daha çok bugünkü Kuzey Horasan olduğunu ve sayısal açıdan doğum oranınının 1/96 düzeylerinde olan İran standartlarından biraz yüksek olduğunu (2/24)⁷, karışık evliliklerin ve göç alıp vermelerin de altını çizmek gerekir. Kurumsal destek açıdan ele aldığımızda ise; eğitim, iletişim araçları ve devlet hizmetlerinin neredeyse hiç olmaması ve sanayinin zayıf olması, Horasan Türk diyalektinin düşük hayâtiyete sahip olduğunu söylemek mümkün olacaktır.

StephanWurm daha zayıf dillere odaklı dil tehlike seviyesini beş ana başlıkta sınıflandırdır:

1. Tehlikeye düşmesi olası diller: Sosyal ve ekonomik açıdan dezavantajlı olan, daha büyük bir dilin ağır baskısını yaşayan ve çocuk konuşurlarını kaybetmeye başlayan dillerdir.
2. Tehlikedeki diller: Dili öğrenen çocuğun hiç kalmadığı veya çok az kaldığı ve en genç konuşurlarının genç yetişkinler olduğu dillerdir.
3. Ciddi tehlikedeki diller: En genç iyi konuşurunun 50 yaş veya üzeri olduğu dillerdir.
4. Ölüm döşeğindeki diller: Çoğu çok yaşlı, bir avuç konuşuru olan dillerdir.
5. Ölü diller: Konuşuru olmayan dillerdir.⁸

Horasan Türk diyalektinin dil tehlike seviyesinin Wurm'un bu sınıflandırmasında birinci seviyede olduğunu söylemek mümkündür; çünkü hem sosyal ve ekonomik açıdan de-

⁷ <http://www.amar.org.ir>

⁸ S. A. Wurm, "Methods of Language Methods and Revival: Endangered Languages", **Papers from the International Symposium on Endangered Languages**, Tokyo, 18-20 November, (Ed: Kazuto Matsumura), Tokyo 1995: Hituzi Syobo, s. 191-211; Killi Yılmaz 2010: 52'den naklen.

zavantajlıdır hem de nispeten daha güçlü bir dilin (Farsça) ağır baskısını yaşamakta olan ve yaptığımız gözlemden hareketle çocuk konuşurunu az da olsa kaybetmeye başlayan bir dil olup karışık evlilikler az da olsa söz konusudur.

Toplumda ortaya çıkan kimi sosyal olaylar, örneğin toplumsal bilincin değişime uğraması, kimlik ve sınıf çatışmaları veya şehirleşme-modernleşme gibi olgular, kimi gelişmeler ve değişimler; örneğin işsizlik, kuraklık, şehre göç veya zorunlu göçe maruz kalmalar, ülkedeki ekonomik ve siyasal etkenler, toplumu değiştirip dönüştürürken dili de etkilemekte ve dil değişimi/değiştirimi sonucunda dil kaybı veya dil ölümü gerçekleşmektedir. Dil değişimi/değiştirimi de dil ölümünün önemli göstergelerinden biridir. Sosyo-kültürel, ticari ve siyasal ilişkiler sonucunda topluluklar, komşu veya dış kültür dillerinden ödünçlemeler yaparlar. Bu ödünçlemeler bazen sözcüklerde olabilir, bazen de bir dilin sözdizimini bozabilir. Dil ödünçlemeleri, doğal seyri içinde genellikle güçlü toplumların dillerinden zayıf toplumların dillerine doğru olur. Dil bilimine göre dil değişimi/değiştirme denen şey çok yavaş olur ve bunun gerçekleşmesi birkaç kuşağı alır. İki dilli durumların üç kuşaktan öteye geçemediğini de yapılan araştırmalar göstermiştir.⁹ Kentleşme, okullaşma ve (Farsça) okuryazarlık gibi unsurları ele almak istersek Farsça eğitimin yaygınlaştırılması ve bu dilde televizyon, radyo ve ağ sayfalarının olması Farsça lehinde gelişen bir durumu gösterirken, Horasan Türklerinin geleneksel sosyo-kültürel yapılarının değişimine yol açmıştır. Örneğin eskiden doğum, düğün ve ölüm törenleri Eski Türk geleneklerine göre yapılırken medya vasıtasıyla prestij hâle getirilen, kökü belli olmayan belirsiz kültür kodlarıyla -az da olsa- yapılması ve uygulanmaya gayret gösterilmesi tespit edilmektedir.

Horasan Türkleri

Horasan, tarih boyunca İran ve arkasından Anadolu vb. ülkelerin fethinin kilit noktası olmuştur; örneğin Gazneliler, Samanoğulları'nı yenip İran'ı fethetmek için ilk önce Horasan'ı ele geçirdiler. Selçuklular da Gazneliler'den ilk önce Horasan'ı alıp daha sonra diğer bölgeleri fethettiler; dolayısıyla Horasan'ı bir *hinterland* nokta/bölge olarak görmek yerinde olacaktır. Köymen'in de dediği gibi "Selçuklu Devleti'nin kuruluşu tarihi Selçukluların Horasan'a girişiyle başlar".¹⁰ İran coğrafyası ile Türklerin teması, İskit dönemine dayandırılrsa da, İran'a yoğun bir biçimde Türk göçleri Azerbaycan ve Horasan olmak üzere iki koldan gerçekleşmiştir. Horasan bölgesinden yapılan Türk göçlerini şöyle sıralayabiliriz:

"1. War-Gunlar (Uar-Hunlar) – miladi 350 dolaylarında. 2. Hiyonitler – miladi IV. yüzyıl. 3. Ephtalitler (Akhunlar) – V-VI. yüzyıllar. 4. Halaçlar – VI. yüzyıl ve sonrası. 5. Göktürkler – 550 yılı sonrası. 6. Karluklar – VIII. yüzyıl ve özellikle Gazneliler döneminde. 7. Oğuzlar -1040 Dandanakan Savaşı ile birlikte."¹¹

⁹ Sema Barutcu Özönder, "İran ve Türkler", **Güney Azerbaycan Edebiyatında İstiklal Sempozyumu**, 30 Mayıs 1998, Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.

¹⁰ M. A. Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt 1, 3. Baskı, TTK Yay. Ankara 2000, s. 162.

¹¹ B. Cavanşir, E. N. Necef, **Şah İsmail Hata'î Külliyyatı**, Kaknüs Yay. İstanbul 2006, s. 29-30.

Horasan'a daha kalabalık bir şekilde Türk göçü Dandanakan savaşından sonra, yani Selçukluların Horasan'ı fethetmesiyle başlar. Bugünkü İran Horasan'ında yaşayan Türkler de bu Oğuz Selçukluların torunları olsa gerektir.

Horasan Türkleri, İran'ın kuzeydoğusunda yoğun olarak bugünkü Kuzey Horasan ve Razavî Horasan eyaletlerinde yaşamaktadırlar. En kalabalık nüfus Bocnurd, Şirvan, Fârûc, Kuçan, Deregez, Mane ve Semelkan, Kelât, Esferâyen, Bâm-Sefiâbâd, Sebzevar, Hükâmâbâd, Sultanâbâd, Nişabur, Servilâyet, Cuveyn, Cıgatay, Lütîfâbâd, Nikab, Langar ve Meşhed gibi şehirlerde yaşamaktadırlar. Bu şehirlerde (Kuzey ve Razavî Horasan) yaşayan Türk nüfusu hakkında kimi siteler ve bilim adamlarınca farklı istatistik bilgiler verilmektedir. Foucault'nun, söylem, her zaman güç tarafından işgal edilmiş ve gerçek saptırılmıştır ve bilgi araç hâline getirilmiştir¹² sözüne dayanarak *Ethnologue* sitesinin kimi zaman politik nedenlerden dolayı önceden verdiği istatistiği değişse¹³ de Horasan'da¹⁴ yaşayan Türklerin nüfusu nu, Doerfer'in 1977 verisine dayanarak 400,000 kişi vermektedir. Cevat Heyet ise; İran sınırları içindeki Horasan'ın üç milyon nüfusundan toplam bir milyonun ve daha fazlasının Türk olduğunu yazmaktadır.¹⁵ Doerfer'e göre ise bu bölgede yaşayan İranlıların %50-70'i Türklerden oluşmaktadır.¹⁶ Sultan Tulu ise Horasan Türk diyalektinin 1,5 milyon insan tarafından konuşulduğunu söylemektedir.¹⁷ Gayri resmî kaynaklar ise bu bölgede yaşayan Türklerin nüfusunu 1,5 milyon üzerinde olduğunu söylemektedirler. Bütün bu veriler Doerfer'in görüşünü doğrular niteliktedir.

Bugüne kadar Horasan Türk diyalekti kimi bilim adamlarınca incelenmiş olsa da Horasan Türk diyalektinin dil coğrafyası ve dil özellikleri hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Horasan Türklerini ve onların dil ve kültürlerini bilim dünyasına ilk tanıtan Ivanov (1926) olmuştur; bunun çalışmasını Poçeluevskiy (1927) takip etmiştir.¹⁸ Horasan Türk diyalektini ilk kez ayrıntılı olarak Gerhard Doerfer "Das Chorasantürkische" (TDAY-Belleten: 1977) adlı makalesinde ele almıştır. Bocnurd ağızları F. Bozkurt (Göttingen: 1975) ve Sz. Fázsy (Zürich: 1977) tarafından doktora tezine konu edilmiştir. Kelât- Esferâyen yöresi ağızı üzerine ise Sultan Tulu (Berlin: 1989) doktora tezi hazırlamıştır. Sultan Tulu ayrıca *Şehzade Kerem ile Aslı Han* (Horasan Türkçesi Varyantı) (Konya: 2009) ve *Horasan Türklerinden Masallar ve Halk Hikâyeleri* (Konya: 2009) adlı kitapları da Türkiye'de basmış, Hora-

¹² M. Foucault, **Der Wille zum Wissen**, SexualitaetundWahrheit 1, 1992/d, s. 122, Frankfurt/M.

¹³ Örneğin Ethnologue sitesi İran'daki Azerbaycan Türklerinin nüfusunu 2008 yılında 23.500.000 vermişken hiç bir sel, deprem vb. doğa felaketi yaşanmadan 2010 yılında bu sayıyı 15.500.000'e indirmiştir.

¹⁴ İran sınırlarındaki Horasan Eyaleti İran Parlamentosu tarafından 18 Mayıs 2004 yılında Kuzey, Razavî ve Güney Horasan olmak üzere üç eyalete (ustan) bölünmüştür.

¹⁵ C. Heyet, **Tarih-i Zeban ve Lehcehay-i Türki** (Türk Dil ve Lehçelerinin Tarihi), Tahran 1987, s. 323.

¹⁶ Sultan Tulu, **Horasan Türklerinden Folklor Derlemeleri: Bocnurd Ağızı**, Kömen Yay. 2. Baskı, Konya 2009, s. 10.

¹⁷ Sultan Tulu, **age.**, s. 9.

¹⁸ Sultan Tulu, **age.**, s. 7.

san Türk diyalekti sözlüğünü de hazırlamaktadır. Diğer bir çalışma ise G. Doerfer ve W. Hesché'nin ortaklaşa hazırladıkları iki eser de konuyla ilgili bilgileri kapsamaktadır. Bunlardan birincisi 23 Horasan ağzına ait 700'er kelimenin listesi ve kısa bir dilbilgisinin yanı sıra Horasan Türklerinin tarihi ve edebiyatı hakkında da bilgiler yer almaktadır (Wiesbaden: 1993). İkinci eser ise Horasan'dan derlenen folklor metinlerine ayrılmıştır (Wiesbaden: 1998). Cevat Heyet'in 1994 yılında "Horasan Türkçesi" adlı makalesi, konuyla ilgili bir başka yazıdır. Son zamanlarda konuyla ilgili İran'da yazılan kitaplar ve makaleler ise şöyledir: Cevat Heyet'in *Varlık* dergisinde "Turkî-yi Xorasan" adlı makalesi (1989); Celal Kulizâde Mizirci'nin *Âşinâyî bâ Zebân-i Turkî-yi Xorāsânî* (Horasan Türkçesiyle Tanışma) adlı kitabı (Meşhed: 2011); Fatma Azizî'nin *Ferheng-i Lügât-ı Turkî: Turkîniñ Ferheng Lügeti* (Türkçenin Sözlüğü) adlı Türkçe (Horasan Diyalekti) – Farsça sözlüğü (Bocnurd: 2010); Ali Ekber Serac Ekberî'nin *Yâd Olsın* adlı şiir mecmuası (Bocnurd: 2011). Bu eser ilk kez bir Horasan Türkü tarafından kaleme alınmış ve Horasan Türk diyalektinin ilk şiir mecmuası olarak bilinmektedir. Eser yazarın şehri olan Bocnurd ağzına dayanarak yazılmıştır, ayrıca şiirlerin Farsça çevirileri ve açıklamalar da verilmiştir. Şiirler bir CD biçiminde şairin kendi sesiyle kitabın sonunda mevcuttur.

Horasan Türk Diyalektinin İşlevsizleşme ve Daralma Boyutu

"Üst dil" durumuna getirilen Farsça, Horasan Türklerinin sosyal ve kültürel işlevlerinin bir kısmını karşılama yanısıra Horasan Türklerinin yaşadığı bölgelerde Türklerin dışında diğer etnik grupların yaşaması, Horasan'da konuşulan Türk ağzının daralma yönünde ilerleyen bir sürece maruz kaldığını göstermektedir. Bu daralmayı iki boyuttan ele almak mümkündür: 1. Horasan Türklerinin azınlıklaşması. 2. Horasan Türk ağzının kullanımı ve işlevleri. Azınlıklaşma, Horasan'daki Türkçe konuşurların sayısı ile ilgilidir; ikinci boyut ise Horasan Türk diyalektlerinin kullanım alanı ile ilgilidir.

1. Azınlıklaşma; Kuzey ve Razavî Horasan'da özellikle de Kuzey Horasan'da Türklerin yanı sıra diğer etniklerin yaşaması, Kuzey Horasan Eyaletinin bir sanayi şehri olmayışı, Türk dilinde eğitim olmaması ve Türkçe basın-yayın hayatının çok düşük bir düzeyde olması, Türklerin erimesine ve dolayısıyla sayılarının azalmasına neden olmaktadır. Horasan Türklerinin azınlıklaşmasına neden olan diğer unsur ise gözlemimize dayanarak resmî dil olan Farsçayı kimi ailelerin ana dili olarak kabullenmesidir.

2. Kullanım alanı; Ebeveynlerin kendi dillerini dışlayıp çocuklarına karşı baskın kültürün dilini kullanmasıyla başlar. Bir yandan politik desteğe sahip olan ve prestij dil hâline getirilen, diğer yandan toplumsal, ekonomik ve kültürel getirileri ile Farsçanın kullanım alanları genişletilmiş ve sosyal hayatta egemenliğini sürdürdüğü için¹⁹ Horasan'da konuşulan Türkçenin işlevsizleşmesine ve kullanım alanının daralmasına neden olmuştur. Gerçi bu durum bölgeden bölgeye göre farklıdır; mesela Bocnurd, Kuçan ve Deregez şehirlerinde ağırlıklı olarak Türkçe geçerli bir dil olup gündelik hayatta daha çok tercih edilirken diğer bölgelerde –Nişabur, Meşhed, Sebzevar vb.- böyle değildir ve daha çok aile içindeki konuş-

¹⁹ Sonel Bosnalı, *İran Azerbaycan Türkçesi: Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme*, Kebikeç Yay. İstanbul 2007, s. 133.

malarda tercih edilmektedir. Ferguson tarafından ilk defa ortaya atılan diglossia bakımından, sadece konuşma durumunda kalan Horasan Türk diyalekti, resmî ve edebî dil hâline getirilmediği ve Türkçe basın-yayın hayatının canlı olmadığı için işlevsizleşmiş ve kullanım alanı daralmıştır.

Horasan Türk Diyalektinin Önemi

Dil insan benliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. İnsan zekâsının, insanda sınırı çizilemeyen duygu ve düşünce yeteneğinin sonuçları kendi benliğinin dışına ancak dille aktarılabilir. Bu bakımdan dille düşünce iç içe girmiş durumdadır. Dilin gelişmesi düşünceye, düşüncenin gelişmesi de dile bağlıdır. Dil sosyal ve millî bir varlıktır. Bir ulusu ayakta tutan, bireyleri birbirine bağlayan, sosyal hayatı düzenleyen ve devam ettiren, millî şuuru besleyen bir unsur olarak dilin oynadığı rol çok büyüktür. Bir ulusun dilinden o ulusun kültürüne, dünya görüşüne inebileceğini savunan ve bu görüşü sonradan birçoklarınca benimsenen W. Von Humboldt, dilin bir ulusun ruhunun dış görünüşü olduğunu belirtmekte “ulusun dili ruhudur; ruhu da dili” demektedir. K. Vossler'e göre de dil, kültürün aynasıdır.²⁰ Kültürün ilk ve temel unsuru olan dil, millî hafızanın, millî hatıraların, duyguların ve düşüncelerin, bütün maddi ve manevi değerlerin, bütün buluş ve yaradılışların ortak hazinesidir. Ulus denilen insan topluluğunun en önemli sosyal varlığıdır. Dil bir kültür taşıyıcısıdır. Dil tarih arşividir; dil kültürün bir unsurundan ibaret değildir; dil bütün kültürel aktivitelerin temelidir. Bir ulusun tarihi, coğrafyası, değer ölçüleri, folkloru, müziği, edebiyatı, ilmi, dünya görüşü ve ulus olmayı gerçekleştiren her türlü ortak değerleri sözcüklerle, deyimlerle sembolleşerek hep dil hazinesine aktarılmakta, özünü orada saklamaktadır. Bir dilin kaybı bir tarihin kaybıdır; çünkü dil tarihin ambarıdır.

Horasan Türk Diyalektleri hem Oğuz hem Kıpçak ve hem de Uygur-Karluk Türk diyalektlerinin özelliğini taşıdığından Türklük bilimi ve karşılaştırmalı dil bilimi için büyük bir önem taşımaktadır. Aynı zamanda çağdaş Oğuz Türk lehçe ve diyalektlerinin içinde bir geçiş devre rolünü oynadığından Horasan Türk diyalektleri, Türklük biliminin büyük bir mirası sayılmaktadır. Yüzlerce yıl kendisiyle tarih taşıyan Horasan Türk diyalektleri kim bilir belki gelecekte Türkçenin gizemlerini çözen bir unsur olacaktır. Horasan Türk diyalektlerinin kaybı genelde insanlığın ve özelde Türk geleneksel kültürel zenginliğinin kaybı anlamına gelmektedir. Eğer lehçe çeşitliliği Türk dilinin zenginliğini gösteriyorsa Horasan Türk diyalektinin yaşaması ve yaşatılması daha da önem taşır, demektir. Dil, kimliğin göstergesi olduğu için millî şuurun yükselmesi için de önemli rol oynar. Türk lehçelerini Türk dilinin bir imgelem mozaiği sayarsak, Horasan Türk diyalektlerinin yokluğu bu mozaiğin bir parçasının yokluğu anlamına gelir.

Horasan Türk diyalektinin önemini Gerhard Doerfer şöyle açıklar:

1. “Dil coğrafyası bakımından ufkumuz birçok yönde, örneğin Özbek ağızlarıyla bağlantılı olarak genişler.

²⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Cilt 1, TDK Yay. Ankara 2007, s. 65.

2. Oğuz lehçelerinin çerçevesi kesinlikle genişleyecektir. Eskiden Batı, Orta ve Güney Oğuzca olarak bilinen üç Oğuz gurubu bugün Batı, Orta, Güney, Doğu ve Kuzey Oğuzca olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. Ayrıca çok eski Harezmi ve Çağatay Türkçeleri materyalleri Horasan Türk diyalektinin incelenmesi hâlinde daha iyi açıklanabilir.

4. Eski Osmanlı Türk edebiyatında görülen “olga-bolga” dilinin sırrı Horasan Türk diyalekti yardımıyla çözülebilir.

5. Horasan Türk diyalektinin incelenmesiyle karşımıza eski ve sönmüş bir edebiyatın dolayısıyla bir kültürün izleri çıkacaktır.

Türk, özellikle de Oğuz lehçelerinin tarihsel gelişimi öncelikle Horasan Türk diyalektinin tamamen araştırılmasına bağlıdır.”²¹

Genel Ağ (İnternet) Ortamında Horasan Türk Diyalektinin Durumu

Birinci Sanayi devriminden önce halkın büyük bir çoğunluğunun tarımla uğraştığını ve köylerde yaşadığını görmekteyiz. Birinci sanayi devriminden sonra yaşanan diğer sanayi devrimleri ve bunların doğurduğu demografi devrimi ve ortaya çıkardıkları şartlar, içinde doğduğu Batı toplumunu, başka hiçbir coğrafyada olmadığı kadar etkilemişken, bilgi çağı ya da iletişim çağının ortaya çıkardığı şartlar, bir coğrafya ile sınırlı olmayan küresel ölçekte etkiler doğurmuştur. Günümüzde “web” medyasının ya da “web” siyasetinin Batı Avrupa dâhil dünyanın her bir köşesinde kapsadığı alan, literatüre de yansımaya başlamıştır.²² Bu bağlamda Horasan Türklerinin genel ağ ortamında çalışmaları sınırlı olsa da son zamanlarda birkaç ağ sayfasının açılması, Horasan Türk aydınlarının Türk dili, tarihi ve folkloru üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Bu ağ sayfalarının bir kısmı şunlardır:

www.salariyan.blogfa.com ;	www.sosansosan.blogfa.com
www.aa-seraj.blogfa.com ;	www.bojnourdan.blogfa.com
www.ali13851385.blogfa.com ;	www.sepehrblog.blogfa.com
www.bamvabamiha.blogfa.com ;	www.fatool.blogfa.com
www.shoglabad.blogfa.com ;	www.sazdal.persianblogfa.ir
www.arabkhedri.blogfa.com ;	www.esmaelkazemi.blogfa.com
www.turku.blogfa.com ;	www.shindokht.blogfa.com

Bunların en önemlisi www.salariyan.blogfa.com, www.arabkhedri.blogfa.com ve www.turku.blogfa.com'dur. Bu ağ sayfaları sırasıyla İsmail Salarian, Muhammed Arap Hidri ve Şirvanlı beylerine ait olup Horasan Türk diyalektinde çıkan ilk ağ sayfalarındandır. Bu ağ sayfaları her zaman güncellenmekte ve genel Türklük Biliminin yanı sıra Horasan bölgesinden derlenen malzemelere de yer vermektedir.

²¹ G. Doerfer, W. Hesch, “Türkische Folklore-Texte aus Chorasani”, *Turcologica* 38, (yayımlayan: Lars Johanson), Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1998, s.6; Sultan Tulu, *age.*, s. 8-9.

²² Yalçın Sarıkaya, “İran Türklerinde Siber Siyasal-Kültürel Hareketler”, İran Türkolojisi'nde sunulan bildiri, Ankara Üniversitesi, Ankara 2010, s. 1.

SONUÇ

Küreselleşme son yıllarda Horasan Türk aydınlarını olumlu yönde etkileyerek onları yeni bir evreye girmelerini de sağlamıştır. Yani son yıllarda İran'da Horasan Türkleriyle ilgili yeni kitapların basılması ve birçok yeni ağ sayfasının açılması Horasan Türklerinin öze dönüş sürecinde bir başlangıç olarak sayılabilmektedir.

Son zamanlara kadar Horasan'da yaşayan Türkler, gitgide azınlıklaşma konumuna geldikleri dolayısı ile Horasan Türk diyalektinin kullanım alanı daralsa da; küreselleşmenin doğurduğu etkenler ve 1990'lı yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nin dağılması; genelde İran Türklüğünde, özelde de Horasan'da yaşayan Türklerde millî şuurun yükselmesi ve bu doğrultuda Türk Dilinin Türk kimliğinin korunması bakımından Horasan Türkleri üzerinde etkili olmuştur. Horasan Türklerinin aydın kesimlerinde millî şuurun yükselmesi ve ana dilinin yitim kaygısı gibi endişeler, Horasan Türk diyalektinin ölüm bazında tehlike seviyesini azaltmasa da, en azından ölümünü geciktirmiş ve asimilasyonu nispi olsa da azaltmıştır.

KAYNAKÇA

- AITHISON Joan, **Language Change: ProgressorDecey?** 2nd Edn. Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- AKSAN Doğan, **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)**, Cilt 1, TDK Yay. Ankara 2007.
- ARTUM Dinç, "Dillerarası Etkileşim Süreçlerini Belirleyen Kimi Etkenler", **MTAD**, Cilt 8, Sayı 3, Eylül, , DOI 10.1501/MTAD.8.2011.3.34. Ankara 2011. s. 7-23
- AZİZİ Fatma, **Ferheng-i Lügât-ı Türkî: Türkîniñ Ferheng Lügeti** (Türkçenin Sözlüğü) (Horasan Diyalektini), Bocnurd 2010.
- BARUTCU ÖZÖNDER F. Sema "İran ve Türkler", Güney Azerbaycan Edebiyatında İstiklal Sempozyumu, 30 Mayıs 1998. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.
- BARUTCU ÖZÖNDER F. Sema, "Genel Türklük Alanı Çerçevesinde Türk Dilinin Durumu, İleriye Dönük Bakış ve Yaklaşımlar", **KÖK Araştırmaları**, I/1, (Bahar 1999), 31-40. Ankara 1999.
- BERNTEIN B. "Class, Codesand Control", **Volumes 1-3. Routledge and Kegan Paul**, London 1971-5.
- BOSNALI Sonel, **İran Azerbaycan Türkçesi: Toplum dilbilimsel Bir İnceleme**, Kebikeç Yay. İstanbul 2007.
- CAVANŞİR B. – NECEF E. N. **Şah İsmail Hata'ı Külliyyatı**, Kaknüs Yay. İstanbul 2006.
- CRYSTAL David, **Language Death**, Cambridge University, Cambridge 2000.
- DALBY Andrew, "Language in Danger: How Language Loss Threatens Our Future" , Penguin, London 2002.
- DOERFER G., "Das Chorasantürkische", **TDAY - Belleten**, s. 127-205, Ankara 1977.
- DOERFER G., "İran'daki Türk Dil ve Lehçeleri ile Bunların Hayatta Kalma Şansı", 3. Uluslararası Türk Dil Konferansı, TDK Yayınları, Ankara 1999, s. 308.
- FERGUSON Ch. A. **Diglossia, Language in Education, Language and Learning Course Team at the Open University**, Rutledge and Kegan Paul, London 1972.
- FOUCAULT M., **Der Wille zum Wissen**, Sexualitaet und Wahrheit 1, Frankfurt/M., 1992/d.
- GILES H. and Powesland P.F. **Speech Style and Social Evaluation**, Academic Press, London 1975.

- GILES H., BOURHIS R. Y., TAYLOR D. M., Towards a Theory of language in Ethnic Group Relations. Language, Ethnicity and Intergroup Relations, Academic Press, London, New York and San Francisco 1977, s. 308-309.
- GÖKDAĞ Bilgehan A., **Salmas Ağzı: Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme**, Karam Yay. Çorum 2006.
- HEYET C. "Horasan Türkçesi", **Anayurttan Atayurda Türk Dünyası**, Cilt 2, Ocak 1994, Ankara 1994, s. 21-30.
- HEYET C. "Torkî-yi Xorasan" (Horasan Türkçesi), *Varlıq*, Sayı 71-5, Şubat-Mart, Tahran 1989, s.18-40.
- HEYET C. **Tarih-i Zeban ve Lehcehay-i Türki** (Türk Dil ve Lehçelerinin Tarihi), Tahran 1987.
- KARABULUT Ferhat, "Dil Ölümü Bağlamında Kayseri'de Yaşayan Uygur Türk Toplumu", **Bilig**, Güz, Sayı 35, Ankara 2005, s. 17-47.
- KİLLİ YILMAZ Gülsüm, *Kuzey ve Güneydoğu Sibirya Türklerinin Dil Durumu*, **KÖKSAV**. Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmaları Serisi, Ankara 2010.
- KÖYMEN M. A. **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, Cilt 1, 3. Baskı, TTK Yay. Ankara 2000.
- KULÎZÂDE MİZİRCİ, Celal, **Âşinâyî bâ Zebân-i Turkf-yi Xorâsânî** (Horasan Türkçesiyle Tanışma), Firdevsî Üniversitesi Yayınları, Meşhed 2011.
- MEİ Guo, "Dil Hayatyeti Bağlamında Sarı Uygur Türkçesinin Durumu", **MTAD**, Cilt 8, Sayı 3, Eylül, DOI 10.5001/MTAD.8.2011.3.40, Ankara 2011, s. 114-120.
- NURCİHAN Güneş, "Bulgaristan Türklerinin Dil Durumu", **MTAD**, Cilt 8, Sayı 3, Eylül, DOI 10.5001/MTAD.8.2011.3.39, Ankara 2011, s. 101-113.
- SARIKAYA Yalçın, "İran Türklerinde Siber Siyasal-Kültürel Hareketler", İran Türkolojisi'nde sunulan bildiri, Ankara Ü, Ankara 2010, s. 1.
- SERAC EKBERÎ Ali Ekber, **Yâd Olsın** (yâd olsun/hatırlansın) Şiir Mecmuası, Bocnurd 2011.
- TRASK L.R., **Historical Linguistics**, Oxford University Press, Oxford 1996.
- TRUDGILL P., **Introducing Language and Society**, PenguinBooks Ltd, London 1992.
- TULU Sultan, **Chorasan türkische Materialien aus Kalat bei Esfaryen**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1989.
- TULU Sultan, **Horasan Türklerinden Folklor Derlemeleri: Bocnurd Ağzı**, Kömen Yay. 2. Baskı, Konya 2009.
- WHORF Benjamin Lee., **Language, Through and Reality: Selected Writing of Benjamin Lee Whorf**, ed. By J.B. Carroll. New York and Cammbridge, Mass, 1956.
- WURM S. A., "Language Death and Disappearance: Causes and Circumstances". **Endangered languages**, Oxford and New York: berg, 1991, s.1-18.
- WURM S. A., "Methods of Language Methods and Revival: Endangered Languages", **Papers from the International Symposium on Endangered Languages**, Tokyo, 18-20 November, 1995 (Ed: Kazuto Matsumura), Tokyo: HituziSyobo, 1998, s. 191-211.
- www.sozumuz.blogspot.com
- <http://www.salariyan.blogfa.com/>
- <http://www.turku.blogfa.com/>
- www.ethnologue.com